

В. В. Зарицька

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розкривається сутність і зміст технології розвитку емоційного інтелекту студентів у навчальному процесі на основі характеристики і аналізу поняття і сутності технології як такої, її основних параметрів, рис, факторів впливу на розвиток емоцій і їх зв'язку з інтелектом, особливостей розвитку емоцій в процесі підготовки студентів до професійної діяльності.

Ключові слова: технологія, емоційний інтелект, технологія розвитку емоційного інтелекту.

Актуальність. Студентська молодь є значним прошарком нашого суспільства, вона визначає його соціально-економічний і духовний потенціал і цей вік юності найбільш чутливий до всіх соціальних перетворень, тому цей факт ми врахували у вузівській підготовці спеціалістів. Розвиваючи емоційний інтелект, ми врахували і той факт, що в процесі професійної підготовки основною соціальною домінантою професійного зростання є її професійно-пізнавальна діяльність, яка потім трансформується у власне професійну діяльність, пов'язану з духовними і емоційними пошуками, коли професійна діяльність розглядається не як невідворотний тягар життя, а як один із способів здійснення життя і особистої самореалізації, пошук покликання і життєвого призначення, зазначає І. Д. Бех [1, с. 246]. Отже, життя мусить бути емоційно насиченим з розумними проявами емоцій. Оскільки професійна діяльність виступає засобом самоактуалізації особистості в соціально схвалюваних видах діяльності, то, як вважав А. Адлер, вона є найважливішою (поряд з любов'ю і дружбою) цінністю людини. Загальновідомо, що певна частина студентів дивляться на підготовку до професійної діяльності тільки як на шлях до заробітку, а потім страждають від того, що вибрали не ту справу, на яку здатні і яка принесла б моральне і емоційне задоволення. Виходячи з цього, необхідна своєчасна корекція професійних уявлень, а також оцінка власних можливостей та емоційно позитивне сприймання змісту професійної підготовки в період навчання студента у навчальному закладі. Це можливо за умови моделювання реальних професійних відносин і розробки технології входження студента в ці відносини як повноцінного суб'єкта.

Метою даної статті є розкриття сутності і змісту технології розвитку емоційного інтелекту студентів у навчальному процесі на основі аналізу і розкриття в науковій літературі поняття і сутності технології, її основних параметрів, характерних рис; врахування певних факторів, які впливають на розвиток емоцій; стадій розвитку емоцій і їх зв'язку з інтелектом на

кожній з них; пропозицій щодо врахування певних моментів у процесі розвитку окремих емоцій; особливості розвитку емоційного інтелекту в процесі підготовки студентів до професійної діяльності.

Результати. Саме поняття «технологія» в освіті увійшло у повсякденний обіг в освітніх закладах в середині ХХ століття, коли були введені технічні засоби у навчальний процес, хоча поняття «технологія» в російській мові було зафіксовано ще у ХVІІІ столітті в роботах Федора Полікарповича, де воно використовувалось для характеристики процесу навчання катехізісному читанню (учень шукає відповіді на запитання вчителя в тексті).

В науковій літературі поняття «технологія» визначається в широкому і вузькому розумінні. В широкому розумінні технологію розглядають як систему засобів організації і упорядкованої доцільної практичної діяльності у відповідності з метою, специфікою, логікою процесу перетворення (трансформації того чи іншого об'єкта. А у вузькому розумінні поняття «технологія» визначається як сукупність знань про способи обробки матеріалів, виробів і методів здійснення якихось дій; як сукупність операцій, які здійснюються певним чином і в певній послідовності, що ведуть до результату [6, с. 22].

Головними параметрами будь-якої технології, наприклад, Н. І. Нікітіна і М. Ф. Глухова [6, с. 22] називають такі: детальне визначення кінцевого результату; поділ процесу його досягнення на послідовні взаємопов'язані етапи; поетапне виконання певних дій; однозначність виконання в технології процедур, операцій; можливість використання технології іншою людиною після спеціального навчання.

Розробники технологій стверджують, що процес діяльності тільки тоді може називатися технологією, якщо він заздалегідь прогнозований, визначені кінцеві властивості продукту і засоби його одержання, цілеспрямовано сформовані умови для проведення цього процесу і він «запущений» [11, с. 246–247]. Технологія характеризується певними рисами, які ми враховували при розробці технологій розвитку емоційного інтелекту, а саме: універсальністю (можливістю застосування на різних за специфікою об'єктах, для розв'язання подібних або часто виникаючих завдань); конструктивністю (націленістю на вирішення конкретних проблем перевіреними і обґрунтованими способами); результативністю (орієнтацією на кінцевий результат, що перевіряється); оперативністю (можливістю реалізувати технологію в оптимальний термін); відносною простотою (наявністю проміжних етапів й операцій, доступністю для фахівця певної кваліфікації); надійністю (наявністю деякого запасу міцності, механізму, що дублюється); гнучкістю (здатністю до адаптації в умовах, що змінюються) [10, с. 151–152].

При розробці технологій розвитку емоційного інтелекту враховувалось багато факторів, зокрема, такі, які запропоновані В. Г. Плишевським: особисті якості студента, що можуть забезпечити його ідентифікацію (ступінь усвідомлення соціальних норм, адекватність самовизначення, напруженість внутрішнього життя і заглибленість у себе), індивідуалізацію (емоційну замкнутість, розумність і здатність до контролю, відповідальність,

сміливість, заповзятливість), персоналізацію (чуйність і відкритість, домінантність почуттів і схильностей, організаторські здібності, самодостатність, самостійність, спрямованість на справу, високий рівень мислення) [8, с. 42]; особливість ситуації, що в одних випадках вимагає застосування конкретної технології, а в інших — комплексного використання усіх відомих способів, прийомів, методик; орієнтація на відносини «суб'єкт-суб'єкт», «суб'єкт-об'єкт», «суб'єкт-процес», «суб'єкт-результат», «суб'єкт-умови», «суб'єкт-засіб» та інше; професіоналізм спеціаліста, який впроваджуватиме дану технологію; практично-дієвий підхід, що враховує історично сформовані системи суспільної та соціально-педагогічної практики, різні типи і напрями соціалізації, форми регульованої та самостійної діяльності; внутрішній психологічний стан людини, який визначається емоційними переживаннями [10, с. 150–151].

Л. С. Виготський [2, с. 92], аналізуючи вчення К. Бюлера, який експериментально довів, яке вагоме місце займають емоції в розвитку різних психічних процесів, по суті, показує загальну технологію розвитку емоцій та їх зв'язку з інтелектом людини, не називаючи цей процес технологією. К. Бюлер схематично розділяє розвиток поведінки людини залежно від прояву емоцій та інтелекту на три стадії: інстинкт, дресура, інтелект, послідовне проходження яких людиною показує тісний взаємозв'язок емоцій та інтелекту, хоча не називає цей процес розвитком емоційного інтелекту.

Так, на першій стадії — інстинкт — задоволення виступає кінцевим результатом. Це момент, який характеризує інстинктивні процеси, пов'язані з голодом, спрагою та ін. Перші моменти насичення супроводжуються вираженою ознакою задоволення, але по мірі завершення інстинктивного акту настає емоційне переживання, яке лежить в кінці інстинктивної діяльності.

Друга стадія, за К. Бюлером, — дресура, тобто функціональне задоволення, коли людина одержує задоволення не стільки від кінцевого результату, скільки від самого процесу діяльності: тут задоволення перемістилося з кінця до його змісту, до самого процесу функціонування.

Третю стадію — інтелект — К. Бюлер характеризує як таку, яка пов'язана з емоційним очікуванням задоволення, тобто емоційним переживанням, яке виникає на початку самого процесу, коли ні результат дії, ні саме виконання дії не є центральним пунктом в цілісному переживанні людини, а коли цей центральний пункт переміщується на самий початок.

На основі аналізу досліджень К. Бюлера Л. С. Виготський робить два важливих висновки. Перший висновок полягає в тому, що задоволення, яке людина одержує в самому процесі діяльності, є необхідним біологічним моментом для вироблення навички, для якої потрібно, щоб сама діяльність, а не її результати знаходила в собі весь час підтримуючий стимул. За цих умов діяльність перетворюється в інтелектуальну, тому що вона характеризується такою організацією емоційного життя, коли людина виражає емоційне переживання на початку цієї діяльності; саме задоволення приводить тут в рух діяльність людини по-іншому, ніж воно розвивалось на перших двох стадіях.

Другий важливий висновок полягає в тому, що емоційні процеси не є осілими, а ключовими в нашому житті; вони не мають закріпленого раз і назавжди місця. Рух від кінцевого задоволення до одержання задоволення перед початком виконання дій — це тільки надзвичайно часткове вираження всієї багатогранності емоційного життя, з якого складається реальний зміст розвитку емоційного життя людини.

Відповідаючи на запитання, чому інтелектуальні переживання людини проявляються у формі сильних емоційних переживань, Л. С. Виготський спирається на дослідження К. Левіна [2, с. 98], який довів, що афект входить в будь-яку структуру, з якою він пов'язаний, що емоційна реакція не може зустрічатися в ізольованому вигляді, що вона є своєрідним результатом даної структури психічного процесу, що емоційні реакції можуть проявлятися як в зовнішніх рухах (наприклад, в спорті), так і внутрішньо (наприклад, в шахматній грі). Таким чином, можна зробити висновок про те, що центр емоційного життя людини переноситься від немозкового механізму в мозковий, тобто емоції тісно пов'язані і обумовлені інтелектуальною діяльністю людини, що черговий раз доводить правомірність дослідження емоційного інтелекту як окремого виду інтелекту. Зокрема, у випадку розвитку розуміння і контролю власних емоцій І. Оришкевич [7, с. 24] пропонує таку технологію: 1. Не зациклюватись на негативних емоціях, а спробувати «перемкнути» свої думки на інші справи. 2. Якщо людина дуже знервована або відчуває якусь провину, сором чи щось інше, треба спробувати знайти причину цього стану і розібратися в ній. 3. Якщо поганий настрій, то можна звернутися до друзів, знайомих про допомогу, а не тримати негативні почуття в собі. 4. Якщо все ж переповнюють негативні емоції і людина не знає, як їх позбутися, то треба спробувати пожартувати над собою, сказати собі, що це не варто здоров'я.

Т. Тимофеева [12,12–14], спираючись на дослідження Д. Гоулмана і його висновок про те, що людина стає успішною не стільки завдяки логічному інтелекту (IQ), скільки завдяки емоційному інтелекту (EQ), а також враховуючи те, що кожна людина народжується з обов'язковим потенціалом емоційної сенситивності, емоційної пам'яті, емоційної обробки інформації, емоційного навчання, доводить, що ці чотири вроджені компоненти емоційного інтелекту можна успішно розвивати з дитячого віку і називає 2 блоки занять: теоретичний і практичний. Ці блоки характерні для роботи з людьми будь-якого віку. Зокрема, в роботі із студентською молоддю, яка має свої особистісні і професійно спрямовані особливості, в ці блоки можуть включатись: в теоретичну частину: ознайомлення студентів з поняттям, сутністю, змістом емоційного інтелекту та його роллю в професійній діяльності будь-якого спеціаліста; в практичну частину: діагностування студентів з виокремлених компонентів емоційного інтелекту з метою виявлення рівня їх розвитку на даний час; розробка системи вправ, спрямованих на розвиток тих складових емоційного інтелекту, які розвинуті слабо, з наступним обговоренням результатів роботи студентів для усвідомлення ними того, наскільки поліпшується їх рівень

здатності розуміти, аналізувати, контролювати, регулювати власні емоції та емоції інших і успішно їх використовувати для досягнення успіхів у професійній діяльності.

В процесі розробки технологій розвитку емоційного інтелекту ми враховували думку Р. Р. Кашапова про необхідність включення в технології спонукання студентів до аналізу власних суджень і буденних уявлень, які допомагають знаходити причини багатьох емоційних переживань, що дозволяє людині справитись з несприятливими емоційними станами, бо часто причинами хвилювань бувають думки або інтерпретація подій, які і не повинні були її турбувати як такі. Так трапляється у випадку, коли людина не здатна логічно мислити, бо люди, які вміють чітко визначити сутність проблеми, здатні знаходити вихід із ситуації спокійно, без зайвих хвилювань [5, с.392]. А якщо ситуація стосується іншої людини, то вони здатні емоційно позитивно відгукуватись на переживання інших людей, тобто проявляти емпатію відповідно до ситуації [9, с.232]. Причому в процесі підготовки студентів до ефективної професійної діяльності слід розвивати різні форми емпатії: емоційну, когнітивну і соціальну [4, с.622–625].

Емоційна форма емпатії, як правило, виникає при безпосередньому сприйнятті переживань іншої людини і в ситуації її неблагополуччя проявляється як жалість, печаль, співчуття. Емпатійне переживання може бути з будь-яким знаком емоційного стану суб'єкта. При переживанні задоволеності, радості людина не так гостро потребує емоційного чи ділового відгуку, ніж у тому випадку, коли відчуває неблагополуччя.

Когнітивна емпатія до інших людей дозволяє справитися з важкими переживаннями. Чим тісніші зв'язки між людьми (наприклад, друзями, рідними), тим більша емпатія можлива між ними, доводить В. Г. Крисько [4, с.624–625], вона є дієвою і результативною. Емпатія притаманна гуманній людині і у випадку з незнайомими людьми, а у випадку близьких стосунків вона найбільш очевидна.

Соціальна емпатія виступає як механізм соціального сприйняття, тобто емоційне співчуття іншій особі, яке проявляється у формі відгуку однієї людини на переживання іншої людини. Соціальна емпатія заснована на здатності людини уявляти собі, що переживає інша людина, як вона оцінює оточуючий світ.

Емпатія як феномен міжособистісного контакту безпосередньо регулює взаємостосунки людей і визначає моральні якості людини. В процесі емпатійної взаємодії формується система цінностей, яка у подальшому визначає поведінку особистості по відношенню до інших людей, що надзвичайно важливо у професійній діяльності. У зв'язку з цим психологи Західної Європи, аналізуючи соціальну емпатію, відмічають два моменти. По-перше, позитивне ставлення до іншої особи означає визнання цієї особистості в її цілісності. Разом з тим подібні відносини не виключають негативної реакції суб'єкта на те, що його партнер по спілкуванню чи по роботі переживає і відчуває в даний час. По-друге, відчуваючи емпатію по відношенню до іншої людини, суб'єкт може залишатися емоційно нейтральним: жити деякий час начебто у світі переживань і почуттів іншої людини, не виража-

ючи ні позитивних, ні негативних суджень про неї. Однак експерименти в галузі розуміння людини людиною, проведені російськими вченими, довели, що люди завжди в тій чи іншій мірі проявляють емоційне ставлення до іншої людини, на основі чого вони роблять висновок про те, що людській психіці притаманна єдність свідомості і переживання, афекту та інтелекту, тобто відображення дійсності завжди знаходить відбиток у свідомості через афективне ставлення до неї [4, с. 624].

Аналіз наукової літератури з проблеми розвитку емоцій дає підстави стверджувати, що емоції відіграють важливу роль в життєдіяльності людини і в професійній діяльності зокрема.

У вище названих підходах доводиться необхідність звернути увагу на можливість розвитку емоцій та шляхів їх використання у практичній діяльності, але не пропонується чіткої технології розвитку емоційного інтелекту як окремого виду. На основі обґрунтування необхідності розвитку емоційного інтелекту студентів як важливої складової їх підготовки до професійної діяльності нами пропонується чітка технологія розвитку емоційного інтелекту в процесі вивчення студентами конкретних навчальних дисциплін, наприклад дисципліни «Конфліктологія та теорія переговорів».

Курс «Конфліктологія та теорія переговорів» збагачено знаннями і практичними вправами для напрацювання досвіду використання емоційного інтелекту при розв'язанні чи попередженні конфліктів і перевірена ефективність цієї роботи. Технологія вивчення даного курсу побудована таким чином: 1) вивчається теоретичний матеріал з конкретної теми у відповідності до програми, де окремим пунктом у переліку питань з даної теми є питання емоційно-когнітивного характеру та причетності емоційного інтелекту до визначення сутності, змісту, структури, шляхів розв'язання чи попередження конфліктів; 2) до кожної теми передбачені завдання, пов'язані з самодіагностуванням студентів для виявлення ними власного рівня розвитку того аспекту емоційного інтелекту, на який робився наголос при вивченні даної теми; 3) поряд з діагностиками до кожної теми у навчальному посібнику є перелік вправ, виконання яких дозволяє студентам реально відчувати рівень своїх здатностей у розв'язанні конкретних конфліктних ситуацій, краще усвідомити цінність знань з емоційного інтелекту, напрацювати досвід його доцільного використання у запропонованих конфліктних ситуаціях; 4) оцінювання рівня знань з емоційного інтелекту і набуття досвіду їх використання відбувається шляхом самоаналізу студентами своїх дій під час розв'язання запропонованих у навчальному посібнику вправ та конфліктних ситуацій або запропонованих самими студентами; 5) підсумки аналогічної роботи студентів щодо цінності емоційного інтелекту для розв'язання конфліктів різного роду і можливих ускладнень підводяться на практичних заняттях після обговорення варіантів розв'язання конкретних конфліктних ситуацій в тих чи інших умовах та можливих їх наслідків. Більш чітко технологія розвитку емоційного інтелекту в процесі вивчення курсу «Конфліктологія та теорія переговорів» наведена на рисунку.

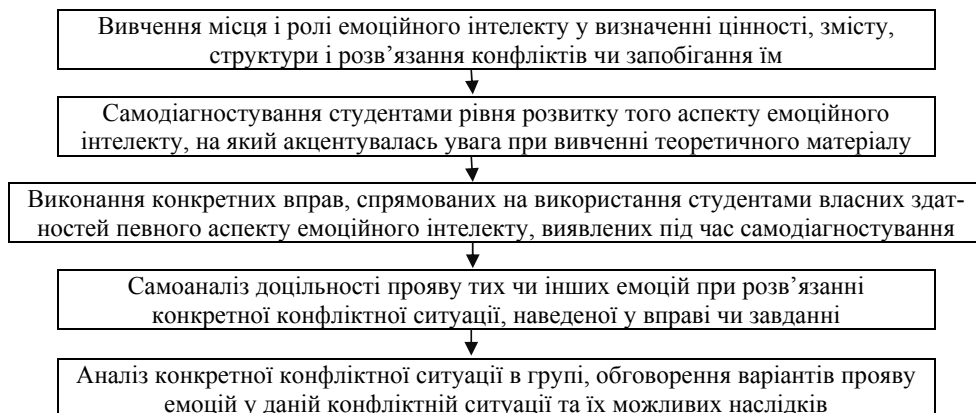

Рис. Технологія розвитку емоційного інтелекту в процесі вивчення дисципліни «Конфліктологія та теорія переговорів»

Висновки

Вивчення навчального курсу «Конфліктологія та теорія переговорів» за вище представленою технологією (рис.) сприяло тому, що студенти чітко усвідомили: по-перше, цінність емоційного інтелекту для розв'язання конфліктів будь-якого характеру (професійно-спрямованих, міжособистісних, міжгрупових, міжнародних та інших); по-друге, необхідність глибоких теоретичних знань про особливості його розвитку; по-третє, силу впливу індивідуальних особливостей особистості на цей розвиток; по-четверте, важливість вибору настільки доцільного варіанта технології конструктивного розв'язання конкретного конфлікту, щоб запобігти виникненню можливих негативних наслідків у близькому чи далекому майбутньому; по-п'яте, значущість уміння вибудовувати стратегію і тактику переговорів таким чином, щоб не ускладнювати стосунки між конфліктуючими сторонами, не вдаватися до небажаних маніпуляцій і розв'язати конфлікт на користь обох сторін.

Встановлено, що технологічне забезпечення розвитку емоційного інтелекту досить різнобічне, тому розвиток конкретних здатностей, які входять у його зміст, потребують своєрідних технологій, але існують спільні ознаки будь-яких технологій: загальні риси, фактори, параметри, позитивні емоційні переживання та аналогічні форми емпатії.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. — К.: Либідь, 2003. — 344 с.
2. Выготский Л. С. Лекции по психологии. — СПб.: Союз, 2006. — 144 с.
3. Гройсман А. Л. Самовнушение и психическая саморегуляция // Практична психологія та соціальна робота. — 2008. — № 7. — С. 27–36.
4. Крисько В. Г. Социальная психология: словарь-справочник. — М.: Харвест; АСТ, 2001. — 688 с.

5. Курс практической психологии, или Как научиться работать и добиваться успеха: Учеб. пособие / Р. Р. Кашапов. — Екатеринбург: АРД ЛТД, 1996. — 444 с.
6. Никитина Н. И. Методика и технология работы социального педагога: учеб. пособие для студентов пед. училищ и колледжей, обучающихся по специальности «Социальная педагогика» / Н. И. Никитина, М. Ф. Глухова. — М.: Гуманитарн. изд. центр ВЛАДОС, 2007. — 399 с.
7. Оришкевич В. М. Вміння контролювати свої емоції // Психолог. — 2008. — № 2 (290). — С. 23–25.
8. Плшевський В. Г. Прогнозирование, пректирование и моделирование в социальной работе. — М.: Социально-технологический институт МГУС, 2001. — 95 с.
9. Психология личности: тесты, опросники, методики / Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. — М.: Геликон, 1995. — 236 с.
10. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. У. Д. Звереві. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 316 с.
11. Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посібник / За ред. А. Й. Капської. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 352 с.
12. Тимофеева Т. Дорога до успіху. Розвиток емоційного інтелекту дитини // Психолог. — 2008. — № 9 (297). — С. 12–14.

В. В. Зарицкая

канд. психол. наук, доцент

Классический частный университет, г. Запорожье

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме

В статье раскрывается сущность и содержание технологии развития эмоционального интеллекта студентов в учебном процессе на основании характеристики и анализа понятия и сущности технологий как таковой, ее основных параметров, черт, факторов влияния на развитие эмоций и их связи с интеллектом, особенностей развития эмоций в процессе подготовки студентов к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: технология, эмоциональный интеллект, технология развития эмоционального интеллекта.

V. V. Zaritskaya

Classic private university Zaporozhie

THE TECHNOLOGY OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' EMOTIONAL INTELLIGENCE WITHIN ACADEMIC PROCESS.

Summary

The essence of the technology of development of students' emotional intelligence within academic process is revealed in the article on the basis of the characteristics and analysis of the technology as it is, its fundamental parameters, features, factors of influence on the development of emotions and their connection with intelligence, peculiarities of emotional development in the process of preparation of students for professional activity.

Key words: technology, emotional intelligence, technology of emotional intelligence development.